

KOMPENDIUM GRAMATYKI POLSKIEJ

CZĘŚCI MOWY

ODMIENNE

RZECZOWNIKI
PRZYMIOTNIKI
LICZEBNIKI
ZAIMKI RZECZOWNE, PRZYMIOTNE, LICZEBNE
CZASOWNIKI

NIEODMIENNE

PRZYSŁÓWKI
ZAIMKI PRZYSŁÓWNE
PRZYIMKI
SPÓJNIKI
PARTYKUŁY
WYKRZYKNIKI

CZĘŚCI MOWY ODMIENNE RZECZOWNIKI

Oznaczają nazwy istot żyjących (dziewczyna, pies...), przedmiotów i zjawisk (dom, góra, śnieg...), nazwy pojęć (radość, pisanie, prosba...).

Rzeczowniki odmieniają się przez przypadki i liczby, występują w jednym z trzech rodzajów: **męskim, żeńskim i nijakim** (np. staw, rzeka, jezioro).

Odmianę przez przypadki nazywamy **deklinacją**, zmieniającą się końcową część wyrazu **końcówką**, część wyrazu pozostająca po odrzuceniu końcówki to **temat**. Tematy odmieniających się wyrazów często występują w obocznych postaciach. **Oboczności tematów** polegają na wymianach samogłosek i spółgłosek, np. pies: ps-a, szkoła: szkol-e: szkół.

Odmiana rzeczowników (deklinacja)

Deklinacja męska: pan, swat, strażak, nauczyciel, wąż, zółw, wilk, dół, liść, Edzio
Deklinacja żeńska: strata, ławka, sala, ulica, akcja, dozorczyńni, kość, mysz, pani
Deklinacja nijaka: dzieło, mleko, pole, narzędzie, wybrzeże, zwierzę

Liczba pojedyncza

Przypadki	Deklinacja męska	Deklinacja żeńska	Deklinacja nijaka
Mianownik kto? co?	-, -o	-a, -i, -	-o, -e, -ę
Dopełniacz kogo? czego?	-a, -u	-y, -i	-a
Celownik komu? czemu?	-u, -owi	-e, -y, -i	-u
Biernik kogo? co?	-a, -	-ę, -a, -	-o, -e, -ę
Narzędnik z kim? z czym?	-em	-ą	-em
Miejscownik o kim? o czym?	-u, -e	-e, -i, -y	-e, -u
Wołacz o!	-e, -u	-o, -y, -i	-o, -e, -ę

Liczba mnoga

Przypadki	Deklinacja męska	Deklinacja żeńska	Deklinacja nijaka
M. kto? co?	-owie, -i, -y, -e	-y, -i, -e	-a
D. kogo? czego?	-ów, -y, -i	-, -i, -y	-, -i, -y
C. komu? czemu?	-om	-om	-om
B. kogo? co?	-ów, -i, -y, -e	-y, -i, -e	-a
N. z kim? z czym?	-ami, -mi	-ami, -mi	-ami
Mc. o kim? o czym?	-ach	-ach	-ach
W. o!	-owie, -i, -y, -e	-y, -i, -e	-a

Brak końcówki oznaczono samą kreską. Pominięto rzeczowniki o mieszanej i nieregularnej odmianie, jak: sędzia, poeta, książkę, ręka, oko, rok, dziecko itp.

Osobliwe formy deklinacyjne rzeczowników

- imię, tego imienia - te imiona, tych imion
cieleń, tego cieleńca - te cieleńca, tych cieleńca
Tak samo inne rzeczowniki typu plemię, kurczę
- przyjaciół, **-a** - przyjaciel-**e**, przyjaciół, przyjaciół-**om**, przyjaciół-**mi**, przyjaciół-**ach**, przyjaciel-**e**!
- rękami albo rękoma, w ręce
- mieszczanin, tego mieszczanina - ci mieszczenie, tych mieszczen
- usz-**y**, -**u** (-ów), -**om**, -**y**, -**ami** (-yma), -**ach**, -**y**! (narząd słuchu)
uch-**a**, uch, -**om**, -**a**, -**ami**, -**ach**, -**a**! (uchwyt)
- ocz-**y**, -**u** (-ów, ócz), -**om**, -**y**, -**ami** (-yma), -**y**! (narząd wzroku)
ok-**a**, ok-**om**, -**a**, -**ami**, -**ach**, -**a**! (np. oka sieci)
- technikum (liceum, muzeum itp.) nieodmienne w liczbie pojedynczej, w liczbie mnogiej: technik -a, -ów, -om, -a, -ami, -ach, -a!
- Stowacki, Sobieski, Orzeszkowa, doktorowa, Garibaldi, motorniczcy itp. Nazwiska, imiona, tytuły honorowe i nazwy zawodów - odmieniają się na wzór przymiotników (odstępstwa: N. Lind-**em**, ci motornicz-**owie**)

W wypowiedzeniu rzeczownik jest często **podmiotem** w mianowniku, np. Jurek pisze. Może też być: **dopełnieniem**, np. Rozwiązuję zadanie, **okolicznikiem**, np. w zdaniu Idę do kina okolicznikiem jest wyrażenie przymikowe **do kina**, **przydawką**, np. w zdaniu Dostałam sukienkę w kratę **przydawką** jest wyrażenie przymikowe w **kratę**, **orzecznikiem**, np. Staś jest **uczniem**.

PRZYMIOTNIKI

Oznaczają właściwości osób, przedmiotów, zwierząt, zjawisk przyrody, roślin, czynności i stanów, cech. Odmieniają się przez **przypadki, liczby, rodzaje**, które zgadzają się z przypadkiem, liczbą i rodzajem określanego rzeczownika. W **liczbie pojedynczej** rozróżniamy trzy formy rodzajowe przymiotnika: **rodzaj męski, żeński i nijaki**. W liczbie mnogiej występują dwie formy:

męskoosobowa - tę formę przybierają przymiotniki łączące się z rzeczownikami rodzaju męskiego będącymi nazwami osób, np. wysocy mężczyźni, waleczni chłopcy itp.
niemęskoosobowa - forma przymiotników łączących się z pozostałymi rzeczownikami, np. małe dziewczynki, zielone drzewa, duże skrzynie itp.

Przymiotniki ulegają stopniowaniu, które wyraża natężenie cechy

Stopniowanie	Stopień równy	Stopień wyższy	Stopień najwyższy
Proste	miły	milszy	najmilszy
Nieregularne	zły	gorszy	najgorszy
Opisowe	ładzki	bardziej ładzki	najbardziej ładzki

W wypowiedzeniu przymiotnik jest najczęściej **przydawką** (Chudy pies przemknął ulicą) lub **orzecznikiem** (Ta ulica jest piękna).

LICZEBNIKI

Oznaczają liczbę lub kolejność. W zdaniu liczebnik jest najczęściej **przydawką** (np. Na stole stoją **cztery** talerze) lub **orzecznikiem** (Dorota jest **druga**).

Rozróżniamy liczebniki:

główne (np. pięć, sto) **wielorakie** (np. dwojaki, czworaki...)
porządkowe (np. drugi, setny...)
ułamkowe (np. półtora, ćwierć...)
zbiorowe (np. dwoje, ośmioro...)

Odmieniają się:

- przez przypadki, liczby i występują w trzech rodzajach w liczbie pojedynczej i w dwóch w liczbie mnogiej (porządkowe, np. drugi...)
- przez przypadki i rodzaje (główne, np. pięć...)
- przez przypadki i liczby (główne, np. tysiąc, milion, miliard...)
- przez przypadki (zbiorowe, np. troje, dziewięć...)
- przez rodzaje (np. ułamkowy półtora bochenka, półtorej kromki...)

Nie odmienia się liczebnik ułamkowy **pół**.

ZAIMKI

Są to wyrazy, za pomocą których wskazujemy na osoby, przedmioty lub zastępujemy nimi inne części mowy w ich funkcji składniowej. Podziału zaimków dokonuje się biorąc pod uwagę ich: 1. funkcję i 2. treść znaczeniową. Przez funkcję rozumiemy możliwość zastępowania określonej części mowy.

Zestawienie zaimków:

Znaczenie	Zaimki rzeczowne	Zaimki przymiotne	Zaimki liczebne	Zaimki przysłówne
1. osobowe	ja, ty, on...	_____	_____	_____
2. zwrotne	siebie, się...	_____	_____	_____
3. pytające	kto, co...	jaki, który, czyj...	ile...	jak, gdzie, kiedy są pytaniami
4. względne	jak wyżej, lecz nie są pytaniami (np. Przyszedł ten, co nie był wzywany).	_____	_____	_____
5. wskazujące	ten, ów, to...	taki, siaki, ten...	tyłe	tak, tu, tam...
6. nieokreślone	ktos, coś	jakis, któryś, czyjś	ileś	jakoś, gdzieś
7. upowszechniające	wszystko	każdy, wszelki	_____	wszędzie, zawsze
8. przeczące	nikt, nic	żaden	_____	nijak, nigdzie, nigdy
9. odróżniające	_____	_____	_____	gdzie indziej, kiedy indziej
10. dzierżawcze	_____	mój, twój, swój, nasz, wasz	_____	_____

Odmiana zaimków:

- odmieniają się przez przypadki, liczby i rodzaje (zaimki przymiotne, np. dzierżawcze: **mój, twój**, wskazujące: np. **ten, tamten, taki**, pytające i względne, np. **jaki, który, czyj**, przeczące, np. **niczyj, żaden**, nieokreślone, np. **jakis, któryś, czyjś**, zaimek rzeczowny (on) przez przypadki i rodzaje (zaimki liczebne: **ile, tyle**)
- przez przypadki (zaimki rzeczowne z wyjątkiem **on**, np. osobowe: **ja, ty, my, wy**, zwrotny **się**, pytające i względne **kto, co**, przeczące: **nikt, nic**, nieokreślone: **ktos, coś**)

W wypowiedzeniu zaimek może być:

- podmiotem** (On jest uczniem.)
- dopełnieniem** (Jurek obejrzał **go** uważnie.)
- przydawką** (Zosia ma pięć jabłek, **ja** też mam **tyłe**.)

CZASOWNIKI

Oznaczają czynności lub stany, odmieniają się przez **osoby i liczby**, występują w trzech czasach: **teraźniejszym, przyszłym i przeszłym**, w trzech trybach: **orzekającym, rozkazującym i przypuszczającym**, trzech stronach: **czynnej, biernej i zwrotnej**, w aspekcie **dokonanym i niedokonanym**.

Odmiana czasownika (koniugacja) - formy osobowe czasownika

Liczba pojedyncza

1. os. - ja	pisz-ę	mów-ę	czyt-am	rozumi-em
2. os. - ty	pisz-esz	mów-isz	czyt-asz	rozumi-esz
3. os. - on, ona, ono	pisz-e	mów-i	czyt-a	rozumi-e

Liczba mnoga

1. os. - my	pisz-emy	mów-imy	czyt-amy	rozumi-emy
2. os. - wy	pisz-ecie	mów-icie	czyt-acie	rozumi-ecie
3. os. - oni, one	pisz-ą	mów-ą	czyt-ają	rozumi-eją

Oprócz form osobowych wyróżniamy formy nieosobowe czasownika:

- bezokoliczniki** - np. czytać, jeść, znaleźć, biec
- formy bezosobowe czasu przeszłego** - np. jedzono, brano, myto
- imiesłowy - imiesłowy przymiotnikowe** (czynne - np. malujący, wykonujący, bierne - np. malowany, wykonywany)

Uwaga! Imiesłowy przymiotnikowe odmieniają się jak przymiotniki!

imiesłowy przysłówkowe (współczesne - np. czytając, pisząc, siedząc, uprzednie - np. przeczytawszy, napisawszy, usiadłszy) **nie odmieniają się!**

Formy czasu:

Czasowniki występują w trzech czasach: **teraźniejszym, przeszłym i przyszłym**, np. czytam, czytałem, będę czytał (będę czytał). Formy trzech czasów mają **czasowniki niedokonane**, oznaczające trwanie czynności lub stanu w teraźniejszości, przeszłości lub przyszłości. **Czasowniki dokonane**, które oznaczają zakończenie czynności lub stanu, występują tylko w dwóch czasach, np. przeczytałem - przeczytam, skończyłem - skończę. Formy czasu przyszłego czasowników niedokonanym są **złożone** (np. będą czytał), a czasowników dokonanych **proste** (np. przeczytam).

Strona

Wskazuje na stosunek podmiotu do wykonawcy

- strona czynna** - to osobowa forma czasownika pełniącego funkcję orzeczenia a wykonawca jest podmiotem czynności np. Mama myje Stasia.
- strona bierna** - składa się z formy osobowej czasownika „być” lub „zostać” oraz z formy przymiotnikowej czasownika. Podmiotem jest przedmiot lub osoba poddawana jakiejś czynności, nad osobą lub przedmiotem czynność jest wykonywana, np. Staś jest myty przez mamę.
- strona zwrotna** - podmiotem jest jednocześnie wykonawca i przedmiot tejże czynności, np. Staś sam się myje. Formy te składają się z formy osobowej danego czasownika i **zaimka zwrotnego „się”**.

Formy trybów:

- tryb orzekający (oznajmujący)** - np. piszesz, odjechała, będziemy mówić
- tryb przypuszczający** - np. pisałbyś, odjechałaby, mówilibyśmy
- tryb rozkazujący** - np. pisz!, mów!

Formy rodzajów:

W liczbie pojedynczej rozróżniamy rodzaj **męski, żeński i nijaki**, w liczbie mnogiej **męskoosobowy i niemęskoosobowy**.

W wypowiedzeniu czasownik jest najczęściej **orzeczeniem** (w formie osobowej), np. **Piszę** list. **Mówiono** mi, że tutaj **odkryto** złoża ropy. (Nieosobowa forma zakończona na **-no, -to** występuje w zdaniach bezpodmiotowych.)

CZĘŚCI MOWY NIEODMIENNE

PRZYSŁÓWKI

Odpowiadają na pytania: jak? gdzie? kiedy?, oznaczają właściwości czynności, np. biegasz **szybko**, stanów, np. spał **smacznie**, cech, np. **bardzo** młody.

Przysłówki odprzymiotnikowe podlegają **stopniowaniu**, np. ładnie, ładniej, najładniej.

W wypowiedzeniu przysłówek jest najczęściej **okolicznikiem**, np. Ania jest **bardzo** miła, może też być **orzecznikiem**, np. **Miło** jest jeździć na rowerze.

PRZYIMKI

Są wyrazami **niesamodzielnymi i nieodmiennymi**, oznaczają stosunki nadrzędno-podrzędne między częściami wypowiedzenia pojedynczego:

- przestrzenne**, np. Ferie spędziliśmy **nad** jeziorem.
- czasowe**, np. Ostatnio spotkaliśmy się **przed** tygodniem.
- celowe**, np. Poszedłem do sklepu **po** chleb.

Przyimek w połączeniu z rzeczownikiem, zaimkiem rzeczownym lub liczebnikiem tworzy **wyrażenie przymikowe**, które pełni funkcję dopełnienia, okolicznika lub przydawki, np.

Z kolegą wróciłem **do domu**.
dopełnienie okolicznik
Kusy był chartem **bez ogona**.
przydawka